© 2026 Arabian International Conference on Science,Technology and Innovation. All rights reserved.

O‘ZBEKISTONDA FOTOATELYELARNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Inayatov Jaxongir G‘apurjonovich
Sarbon universiteti Ijtimoiy – gumanitar fanlar kafedrasi dotsent v.b. t.f.f.d.(PhD)
https://doi.org/10.5281/zenodo.24051433

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston hududida fotoatelyelarning vujudga kelishi, dastlabki faoliyat shakllari va tarixiy taraqqiyot bosqichlari XIX asrning ikkinchi yarmidan XXI asr boshlarigacha bo‘lgan davr doirasida tahlil qilinadi. Fotoatelyelarning paydo bo‘lishi Turkiston o‘lkasida fotografiya texnologiyalarining tarqalishi, shahar muhitining o‘zgarishi, xususiy fotografik xizmatlarga bo‘lgan ehtiyoj va mahalliy fotografik faoliyatning shakllanishi bilan bog‘liq holda yoritiladi. Shuningdek, sovet hokimiyati davrida fotografik xizmatlarning tashkiliy shakllari, mustaqillik yillarida xususiy fotoatelyelar faoliyatining kengayishi hamda raqamli texnologiyalar ta’sirida yuz bergan o‘zgarishlar ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: fotografiya, fotoatelye, fotoustaxona, portret fotografiyasi, Turkiston, Toshkent, Xudoybergan Devonov, sovet davri, xususiy fotografik xizmat, raqamli fotografiya.

Fotografiyaning XIX asrda yuzaga kelishi va keng tarqala boshlashi insoniyatning voqelikni tasvirlash, saqlash va qayta namoyish etish imkoniyatlarini tubdan o‘zgartirdi. Dastlab ilmiy, harbiy, ma’muriy va ekspeditsion maqsadlarda qo‘llanilgan fotografiya vaqt o‘tishi bilan kundalik turmushga kirib bordi. Natijada suratga olish alohida kasbiy faoliyatga, fotoatelyelar esa aholiga fotografik xizmat ko‘rsatuvchi muassasalarga aylandi.

O‘zbekiston hududida fotoatelyelarning shakllanishi Turkiston o‘lkasida fotografiyaning tarqalishi va shaharlarning ijtimoiy-madaniy hayotida yuz bergan o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liq. XIX asrning ikkinchi yarmida Toshkent va boshqa shaharlarda faoliyat yurita boshlagan fotograflar dastlab asosan portretlar tayyorlash, ma’muriy va ilmiy buyurtmalarni bajarish, shuningdek, tarixiy-me’moriy obyektlarni tasvirga olish bilan shug‘ullangan. Keyinchalik fotografik xizmatlarga bo‘lgan talabning ortishi doimiy fotoatelyelar tarmog‘ining shakllanishiga zamin yaratdi.

Mavzuni o‘rganishda fotoatelye tushunchasini fotografiya tarixining umumiy doirasidan ajratib, uning muayyan kasbiy va xizmat ko‘rsatish faoliyati sifatidagi xususiyatlarini aniqlash muhimdir. Fotoatelye, avvalo, mijoz buyurtmasi asosida portret va boshqa turdagi suratlarni tayyorlash, ularni qayta ishlash hamda tayyor nusxalarni topshirishga ixtisoslashgan fotografik muassasadir. Fotolaboratoriya esa asosan negativlarni kimyoviy qayta ishlash, suratlarni chiqarish va ko‘paytirish vazifalarini bajaradi. Ayrim tarixiy sharoitlarda ushbu faoliyat turlari bir muassasada birlashgan bo‘lsa-da, ularning vazifalari bir xil emas.

Turkiston o‘lkasida fotografiyaning tarqalishi XIX asrning ikkinchi yarmida jadallashdi. Dastlab fotografik faoliyat harbiy-ma’muriy boshqaruv, ilmiy ekspeditsiyalar va tarixiy-etnografik kuzatuvlar bilan bog‘liq holda rivojlandi. Bu davrda fotografiya faqat shaxsiy portret yaratish vositasi bo‘lib qolmay, balki hududning tabiati, me’moriy yodgorliklari, aholisi va ijtimoiy hayotini qayd etishning muhim usuliga ham aylandi.

Svetlana Gorshenina tomonidan Turkistonda fotografiyaning shakllanishiga oid arxiv hujjatlari asosida olib borilgan tadqiqotda fotoatelyelar tarmog‘ining vujudga kelishi murakkab jarayon bo‘lganligi ko‘rsatiladi. Muallifning qayd etishicha, fotografik materiallar va texnik jihozlarni yetkazib berishdagi qiyinchiliklar, shuningdek, mustamlaka ma’muriyatining fotografik faoliyat ustidan nazorati fotoatelyelar rivojlanishini sekinlashtirgan. Fotografiya bilan shug‘ullanuvchi shaxslar va ularning

© 2026 Arabian International Conference on Science,Technology and Innovation. All rights reserved.

muassasalari maxsus ro‘yxatga olingan, faoliyatni tashkil etish esa tegishli ruxsat va nazorat tartiblariga bog‘liq bo‘lgan.

Tadqiqotda keltirilgan rasmiy ma’lumotlarga ko‘ra, 1876–1877-yillarda Toshkentda to‘rtta fotografik muassasa qayd etilgan. Ular orasida Lakhtin va Pastuxov litografiya bosmaxonasi, Konstantin Stsiborskiy va Nikolay Nexoroshov fotoatelyelari hamda Kozlovskiylar ustaxonasi mavjud edi. Bu ma’lumotlar Toshkentda fotografik xizmat ko‘rsatishning dastlabki tashkiliy shakllari XIX asrning 70-yillaridayoq yuzaga kelganini ko‘rsatadi.

1880-yillardan boshlab fotografik faoliyat bilan shug‘ullanuvchilar doirasi kengaya bordi. Jumladan, 1885-yilda Toshkent pedagogika gimnaziyasi o‘qituvchilari Nikanor Ivanov va Dmitriy Nazarov foto galereya ochish istagini bildirgan. 1887-yil 21-noyabrda Stanislav Nikolay o‘z fotografik muassasasini ochgan. 1895-yil 23-iyunda esa Yegor Korkin tomonidan “Sibirskaya” fotoatelyesi tashkil etilgan. Shuningdek, 1899-yilda Shalam Nemtsovich fotografiya ustaxonasini, Ivan Zverev esa “Universalnaya” nomli fotografik muassasani ochgan.

Ushbu ma’lumotlar fotoatelyelar faoliyatining asta-sekin alohida kasbiy yo‘nalishga aylanib borganini ko‘rsatadi. Gorshenina keltirgan ma’lumotlarga ko‘ra, 1910-yilga kelib Toshkentda fotoatelyelar soni yigirmatadan oshgan. Bu holat fotografik xizmatlarga talab ortganligi va fotografiya shahar aholisining kundalik hayotiga tobora chuqurroq kirib borganidan dalolat beradi.

Toshkent bilan bir qatorda Samarqand, Qo‘qon, Xiva va boshqa shaharlarda ham fotografik faoliyat rivojlandi. Biroq ularning barchasida fotoatelyelar tarmog‘i bir xil sur’atda shakllanmagan. Masalan, Gorshenina tadqiqotida 1891-yilda Samarqandda uch nafar fotograf qayd etilgani, 1893-yilgi manzillar ma’lumotnomasida esa ulardan faqat Georgiy Arshaulov nomi keltirilgani ta’kidlanadi. 1906-yilda Gavrila Guzik va Ilya Grossmanga Samarqandda fotoatelye ochish uchun ruxsat berilgan. Bu ma’lumotlar fotografik faoliyatning hududiy jihatdan notekis rivojlanganini ko‘rsatadi.

Mazkur davrda fotoatelyelarning asosiy xizmat yo‘nalishlaridan biri portret fotografiyasi edi. Mijozlar maxsus jihozlangan xonalarda, dekorativ fonlar va turli atributlardan foydalangan holda suratga tushirilgan. Fotoatelye muhiti mijozning tashqi qiyofasini shunchaki qayd etish bilan cheklanmagan, balki uning ijtimoiy mavqei, kasbi, oilaviy holati va o‘zini qanday namoyon etish istagini ham ifodalagan. Shu sababli studiya portretlari tarixiy manba sifatida alohida ahamiyatga ega.

Mahalliy fotografik muhitning shakllanishida Xudoybergan Devonov faoliyati ham muhim o‘rin tutadi. U dastlab Xiva yaqinidagi Oqmachit qishlog‘ida yashagan Vilgelm Pennerdan fotografiya sirlarini o‘rgangan, keyinchalik Sankt-Peterburgda bilim va tajribasini oshirgan. O‘zbekistondagi Islom sivilizatsiyasi markazi e’lon qilgan ma’lumotda Devonovning 1908-yilda foto va kino texnikalarini xarid qilib, Xivada ilk foto-kinolaboratoriyani tashkil etgani qayd etilad. Bu faoliyatni an’anaviy tijorat fotoatelyesi bilan aynanlashtirish to‘g‘ri bo‘lmasa-da, u mahalliy sharoitda mustaqil fotografik ishlab chiqarish va texnik xizmat ko‘rsatish imkoniyatlari shakllanganini ko‘rsatadi.

1917-yildan keyin fotografiya sohasida yangi siyosiy va tashkiliy sharoit yuzaga keldi. Sovet hokimiyati davrida fotografiya davlat boshqaruvi, matbuot, targ‘ibot, madaniy-ma’rifiy faoliyat va kundalik hayotning turli yo‘nalishlarida qo‘llanildi. Bu jarayon fotoatelyelarning faoliyatiga ham ta’sir ko‘rsatib, ularning xizmat ko‘rsatish tizimidagi o‘rni va tashkiliy shakllarini o‘zgartirdi.

Mazkur davrni faqat fotoatelyelar sonining ko‘payishi bilan baholash yetarli emas. Chunki fotografiya faoliyati bir necha yo‘nalishda rivojlandi: davlat fotoxronikasi, matbuot fotografiyasi, kasbiy foto xizmatlari va havaskorlik fotografiyasi. Ushbu yo‘nalishlar o‘zaro bog‘liq bo‘lsa-da, ularning vazifalari va tashkiliy asoslari turlicha edi.

1920–1930-yillarda fotografiya ishlab chiqarish va tarqatish tizimi yangi siyosiy muhitga moslashdi. Helena Holzbergerning tadqiqotida 1925–1937-yillarda Markaziy Osiyo, xususan, O‘zbekiston hududida olingan fotosuratlarning yaratilishi va matbuot orqali tarqatilishi tahlil qilingan. Muallif Georgiy Zelma va Maks Penson suratlari misolida fotografik tasvirlarning mazmuni, uslubi va

© 2026 Arabian International Conference on Science,Technology and Innovation. All rights reserved.

mafkuraviy vazifalarini ochib beradi. Tadqiqotda markaziy nashrlar, mahalliy fotografik muhit va tasvirlarni tarqatish mexanizmlari o‘rtasidagi munosabatlar ham ko‘rib chiqilgan.

Bu jarayon fotoatelyelar faoliyatini ham umumiy fotografik muhitning tarkibiy qismi sifatida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi. Biroq matbuot fotografiyasi va fotoatelye xizmatlarini bir xil hodisa sifatida baholash mumkin emas. Birinchisi asosan ijtimoiy-siyosiy voqealarni hujjatlashtirish va ommaviy axborot vositalarida tarqatishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, ikkinchisi mijozlarning shaxsiy va oilaviy buyurtmalarini bajarishga ixtisoslashgan.

Sovet davrining keyingi bosqichlarida aholiga fotografik xizmat ko‘rsatish kundalik iste’mol xizmatlarining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Fotoatelyelarda portret, oilaviy surat, hujjat uchun fotosurat va turli esdalik tasvirlari tayyorlandi. Bunda suratga olish jarayoni bilan bir qatorda negativlarni qayta ishlash, fotonusxalarni chiqarish, ularni kerakli o‘lchamga keltirish va mijozga topshirish amaliyoti ham muhim o‘rin egalladi.

Fotoatelyelar faoliyatining ijtimoiy ahamiyati, ayniqsa, oilaviy xotirani saqlash bilan bog‘liq jarayonlarda yaqqol namoyon bo‘ldi. Nikoh, yubiley, oilaviy uchrashuv, farzandlarning ulg‘ayishi va boshqa muhim voqealarni suratga muhrlash aholining fotografik xizmatlarga bo‘lgan ehtiyojini oshirdi. Natijada fotoatelye nafaqat tijorat xizmatini ko‘rsatuvchi muassasa, balki shaxsiy va oilaviy xotirani hujjatlashtiruvchi ijtimoiy makonga ham aylandi.

1950–1980-yillarda fotografik texnikaning takomillashuvi, rangli fotografiya imkoniyatlarining kengayishi va havaskorlik fotografiyasining ommalashuvi sohaning rivojlanishiga qo‘shimcha turtki berdi. Madaniyat muassasalari, maktablar, yoshlar saroylari va turli jamoat tashkilotlari qoshida fototo‘garaklar hamda fotoklublar faoliyati yo‘lga qo‘yildi. Ular fotoatelye bo‘lmasa-da, aholining fotografik savodxonligini oshirish, suratga olish ko‘nikmalarini shakllantirish va fotografik madaniyatni kengaytirishda muhim rol o‘ynadi.

O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, iqtisodiy munosabatlar va xizmat ko‘rsatish tizimida yuz bergan o‘zgarishlar fotografiya sohasiga ham ta’sir ko‘rsatdi. Bozor munosabatlarining shakllanishi, xususiy tadbirkorlik imkoniyatlarining kengayishi va aholining xizmatlarga bo‘lgan talabining o‘zgarishi fotoatelyelar faoliyatida yangi tashkiliy shakllarning paydo bo‘lishiga zamin yaratdi.

Mustaqillikning dastlabki yillarida fotoatelyelar faoliyatida avvalgi texnik vositalar va ishlab chiqarish tajribasidan foydalanish davom etdi. Shu bilan birga, yangi iqtisodiy sharoit mijozlar talabiga moslashish, xizmat turlarini ko‘paytirish va fotografik mahsulotlarni tayyorlash jarayonini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirdi.

Bu bosqichning muhim xususiyati fotoatelyelarning davlat tomonidan tashkil etilgan yoki nazorat qilingan xizmat ko‘rsatish tizimidan xususiy tadbirkorlik va bozor talablariga asoslangan faoliyat shakllariga o‘tish jarayonidir. Biroq ushbu o‘zgarishlarning hududlar bo‘yicha aniq ko‘lami va fotoatelyelar sonidagi dinamikasini belgilash uchun davriy statistik ma’lumotlar, mahalliy hokimlik hujjatlari, korxona ro‘yxatlari va arxiv materiallarini alohida o‘rganish talab etiladi.

XXI asr boshlarida raqamli fotografiya texnologiyalarining keng tarqalishi fotoatelyelar faoliyatida tub o‘zgarishlarni yuzaga keltirdi. An’anaviy plyonkali fotoapparatlar o‘rnini bosqichma-bosqich raqamli kameralar egallay boshladi. Bu esa suratga olish, tasvirni qayta ishlash, saqlash va ko‘paytirish jarayonlarini tezlashtirdi.

Shu bilan birga, fotoatelye tushunchasining mazmuni ham kengaydi. An’anaviy studiya portretlari bilan bir qatorda, reklama fotografiyasi, mahsulot tasvirlari, ijodiy portretlar va raqamli fotomontaj xizmatlari rivojlandi. Bunday o‘zgarishlar fotoatelyelarni faqat suratga olish joyi sifatida emas, balki tasvir yaratish, uni qayta ishlash va tayyor fotografik mahsulotga aylantirish bilan shug‘ullanuvchi kasbiy markaz sifatida shakllantirdi.

Xulosa: O‘zbekistonda fotoatelyelarning shakllanishi va rivojlanishi fotografiya texnologiyalarining tarqalishi, shaharlarning ijtimoiy-madaniy hayoti, aholining fotografik xizmatlarga bo‘lgan ehtiyoji va iqtisodiy munosabatlardagi o‘zgarishlar bilan uzviy bog‘liq tarixiy jarayondir.

© 2026 Arabian International Conference on Science,Technology and Innovation. All rights reserved.

Umuman olganda, fotoatelyelar O‘zbekiston fotografiyasi tarixida nafaqat texnik xizmat ko‘rsatish muassasalari, balki shaxsiy va oilaviy xotirani saqlash, jamiyatning kundalik hayotini hujjatlashtirish hamda fotografik madaniyatni ommalashtirishga xizmat qilgan ijtimoiy-madaniy institutlar sifatida muhim o‘rin egallaydi. Ularning tarixini chuqur o‘rganish uchun arxiv hujjatlari, eski fotoatelye tamg‘alari, suratlarning orqa tomonidagi yozuvlar, manzillar ma’lumotnomalari, reklama e’lonlari va oilaviy fotoalbomlarni o‘zaro qiyosiy tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gorshenina S. Photography and the Tsarist Russian Colonial Administration of Turkestan: Designing the History and the Place between Past and Future // Bulletin of the International Institute for Central Asian Studies. – 2021. – № 31. – P. 42–83.
2. O‘zbekistondagi Islom sivilizatsiyasi markazi. O‘zbekistonda birinchi kamera ortida kim turganini bilasizmi? – 20.09.2025. – URL: https://iccu.uz/uz/news/607
3. Holzberger H. National in Front of the Camera, Soviet Behind It: Central Asia in Press Photography, 1925–1937 // Journal of Modern European History. – 2018. – Vol. 16, № 4. – P. 487–508. – DOI: https://doi.org/10.17104/1611-8944-2018-4-487.
4. 125 лет узбекской фотографии. Т. I. – Ташкент: Государственная национальная энциклопедия Узбекистана, 2005. – 200 с.
5. Yunusova F. Колониальность в портретной фотографии. – 24.08.2022. – URL: https://beda.media/ru/articles/portretnaya-fotografiya-ru